

## ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ТЕКСТОВОГО ТА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛІВ У НАУКОВИХ ВИДАННЯХ

*Н.О. Стоволос*

*Робота присвячена комплексному аналізу всіх типів ілюстративного матеріалу (таблиці, рисунки, фотографії, карти, схеми), що використовується в наукових виданнях. Крім того, зазначається, що ілюстрації відіграють винятково важливу роль у науковій літературі й поряд із текстовими матеріалами є способом вираження і передачі змісту видання.*

Друковані видання займають надзвичайно важливе місце у житті суспільства. Мабуть, не існує людини, яка хоча б раз на день не прочитала якусь інформацію з газети, журналу, не звернулася до улюбленої книги. Ще багато років тому видатний художник В. Фаворський акцентував: „Книга – це річ, „цеглинка”, що лежить у мене на столі, і книга – це зображення світу. Ми тримаємо книгу в руках, обіймаючи її пальцями, торкаючись рукою обох сторінок обкладинки, а між цими сторінками вкладений місяць читання й роки прожитого нами життя” [1, 95-96]. Можна з упевненістю сказати, що цей вислів і досі не втратив своєї актуальності.

Сприйняття людиною змісту книги неабияк залежить від її графічного та художнього оформлення. Акценти, розставлені шрифтовими та нешрифтовими засобами, можуть допомогти під час пошуку найголовнішого, зосередити увагу на тому, що хотів підкреслити автор. Візуальне сприйняття є важливим фактором, який визначає, чи візьме читач взагалі до рук ту чи іншу книгу. Основою якісно оформленого друкованого видання є правильне та доцільне розмішування всіх складових елементів як на сторінці або розвороті, так і у виданні в цілому. Найважливішим завданням дизайнерів і художніх редакторів є виразне художнє втілення в зовнішньому образі друкованого твору його призначення, функціональної суті, матеріально-конструктивної і технологічної основ.

Об'єктом дослідження є ілюстрації, а саме їх роль та взаємозв'язок із текстовим матеріалом у наукових виданнях. Вибір саме такої теми пояснюється незначною розробленістю проблеми ролі ілюстрацій загалом та в наукових виданнях зокрема.

Ми поставили за мету з'ясувати особливості ілюстрацій у науковій літературі, які істотно впливають на сприйняття текстового матеріалу, адже зміст і оформлення мають органічно доповнювати і розкривати один одного.

Наукова новизна полягає в комплексному аналізі всіх типів ілюстративного матеріалу (таблиці, рисунки, фотографії, карти, схеми), що використовується в наукових виданнях. Крім того, наукова робота доводить, що ілюстрації відіграють винятково важливу роль у науковій літературі й поряд із текстовими матеріалами є способом вираження і передачі змісту видання.

У наш час майже неможливо уявити видання, що не містило б ілюстративного матеріалу. І саме в науковому творі, мабуть, як ні в якому іншому, використовуються всі відомі засоби відображення змісту: текст, формули, таблиці, ілюстрації. Нетекстові засоби повинні органічно вписуватись у словесний текст твору й бути з ним безпосередньо пов'язані. Майстерна їх обробка є одним з найважливіших показників культури видання. Використання в науковій книзі табличних, ілюстративних та формульних засобів зумовлюється завданнями, які впливають із концепції й моделі видання. Від редактора потрібна ретельна перевірка й правильна обробка таблиць, формул та ілюстрацій; важливо домогтися найбільшої наочності й дохідливості в їх оформленні [2, 58-59].

Виразальні засоби, просторова та ритмічна система друкованого твору, розміщення і кількість текстових та ілюстративних блоків залежать від функціонального призначення та характеру літературного матеріалу. Посилення дії тексту досягається вмілим поєднанням його з ілюстраціями: зручне паралельне

читання, пошук потрібної інформації, правильно побудовані таблиці та діаграми не лише полегшують сприйняття текстового матеріалу, але є засобами оформлення.

Відповідно до ДСТУ 3017-95 „Видання. Основні види. Терміни та визначення” науковим називається видання результатів теоретичних і (чи) експериментальних досліджень, а також підготовлених науковцями до публікації пам’яток культури, історичних документів та літературних текстів [3]. Вони є давнім, випробуваним і авторитетним у всьому світі засобом фіксації та поширення інформації, створеної творчою працею вчених, одночасно виконуючи кілька функцій:

- підсумку результатів теоретичних чи експериментальних досліджень одного або цілої групи вчених;
- стимулу подальших наукових досліджень у зазначеній проблематиці;
- закріплення результатів наукового пізнання;
- передачі знань наступним поколінням і групам споживачів.

Головне правило оформлення наукових видань: усі графічні нешрифтові й композиційні засоби акцентування дієвіші за шрифтові через збереження візуальної цілісності авторського тексту і рівноцінності всіх його складових [4, 95].

Одним із засобів активного подання інформації є перекомпонування текстів або заміна їх таблицями. При табличній подачі матеріалу, незважаючи на її незвичність, читач легко сприймає систематизацію і з меншою витратою часу засвоює інформацію. Організація матеріалів у вигляді таблиць не виключає можливості їх ілюстрування. Активне застосування формул і таблиць – одна з найважливіших особливостей наукового видання. У книгах з точних наук, хімії, техніки вони мають важливіше значення, ніж текст і потребують підвищеної уваги оформлювача.

Опрацювавши величезний масив наукової літератури, Н. В. Зелінська робить висновок, що „сто років тому, як і зараз, зрештою, і в усі часи, вирішальною для долі наукової книги, для її читацького успіху була і є не сама по собі належність до „елітного” виду літератури, і навіть не вдало обрана тема (вона забезпечує „вмикання контакту” з читачем лише на етапі знайомства), – виграє в уявному змаганні чинників впливу досконалість структурного та стилістичного вирішення, бездоганна логічність, естетична привабливість усіх елементів викладу” [5, 90].

Звичайно, будь-яка книга – це насамперед текст. Але вона ще й видовище. Зорові враження увесь час супроводжують процес сприйняття. Написане слово пов’язане з зображенням перш за все генетично, через те, що походить від піктографії (праматері сучасних форм писемності), переходить в ідеографію ієрогліфічне писання, лише поступово втрачає свій конкретно-зображувальний характер. Цей прямий зв’язок писання із зображенням, їх тісна спорідненість, взаємопритягування залишаються досить сильними.

За Великим тлумачним словником сучасної української мови, ілюстрація – це “зображення в книжці або журналі, що пояснює, відтворює зміст тексту; рисунок” [6, 395].

Тож, як бачимо, ілюстрування певного видання вже виходячи з визначення цього поняття, означає створення до тексту рисунку, що допомагає краще розкрити, пояснити текстову частину матеріалу. Ілюстрування належить до низки заходів внутрішнього оформлення друкарського організму видання, прийомів, які служать для того, щоб затримати увагу читача на найбільш істотних місцях тексту. Таких засобів багато. Ілюстрації дають пояснення до найважливіших або незрозумілих місць видання, організують ритм читання, процес розгортання перед читачем повідомлень [7, 192].

Ілюстрування наукової літератури має яскраво виражену специфіку порівняно з ілюструванням інших видів літератури. Зображення є складовою частиною змісту наукових видань і нарівні з текстом беруть участь у передачі інформації. Інакше кажучи: частина змісту – в тексті, частина – в зображеннях. Ілюстрації в книзі мають велике значення і щоб зайво не зменшувати, їх виводять за межі формату набору і навіть під обріз. Тоді композиція розворотів стає динамічною й оригінальною. На

жаль, такий прийом використовується рідко. Також проблема співвіднесення зображень із великим масивом тексту може бути вирішена застосуванням викидки, на якій зображення розміщені цілком за межами формату набору.

Призначення науково-пізнавальних ілюстрацій – дати визначення, конкретні відомості з науки і техніки, створити необхідні умови для розкриття наукового змісту видань, сприятливі для цілеспрямованої, організованої, пізнавальної діяльності читача.

Жодне зображення у виданні не сприймається саме по собі, а тільки в ряду інших зображень. І чим цей ряд продуманіший, логічніший і ближче до тексту, тим ясніше читач сприйме весь наочний матеріал навіть без текстових пояснень. Системність в оформленні – це принцип сполучення, монтажу пізнавальних зображень. Практикою підтверджено, що читач легко сприймає зображальний ряд, що сполучає зображення різного плану, наприклад, безпосередні зображення об'єкта і схеми пристроїв, карти, плани. Подібне системне сполучення зображень ефективне у зв'язку з легкотою зорового зіставлення, порівняння, тобто самостійно проведеного читачем значеннєвого аналізу наочного матеріалу. Наприклад, у книзі „Апарати завислого шару” на одній сторінці можна побачити схему побудови двох апаратів різного типу, що дає можливість візуально їх порівняти, з'ясувати особливості конструкції кожного з них.

Формули і таблиці – особливий вид представлення інформації, в якому сполучаються риси тексту й зображень. Для розуміння змісту таблиць та формул поряд із самостійним значенням окремих символів, знаків і текстових груп, правилами зв'язку між ними, важлива їх просторова композиція. Це робить формули і таблиці подобою структурних або ієрархічних схем, графіків, діаграм, якими визначається специфіка художньо-конструкторського завдання. Тому при оформленні формул і таблиць редакторські й оформлювальні функції з'єднуються, оформлювач повинен глибоко проникнути у зміст матеріалу.

Таблиці, так само як і зображення, мають різноманітну прив'язку до текстової частини:

1 Таблиці, призначені продемонструвати визначені тенденції, закономірності (наприклад, таблиці, що подають результати послідовних вимірів під час проведення досліду). У таких таблицях (як правило, цифрових) склад даних і порядок їх розміщування по графах і рядках чітко обумовлені.

2 Таблиці-приклади, що ілюструють ті або інші положення з основного тексту. Звичайно вони містять окремі дані, що не складають у сукупності чіткої послідовності.

3 Таблиці, що мають самостійне значення і відіграють роль довідкового доповнення, додатки до основного тексту. Вони характерні для виробничих видань. За такими таблицями читач знаходить необхідні йому дані.

Проблема оформлення друкованих видань відповідно до їх типу, читацького призначення і суспільного значення є актуальною для сьогодення, особливо, зважаючи на виникнення великої кількості нових видавництв. Розвиток суспільства завжди визначався розвитком науки, отже, і наукової літератури, а розповсюджуються наукові знання серед широкого загалу читачів саме через науково-популярну літературу. Від того, наскільки якісно будуть оформлені ці типи видань, буде залежати, чи дійдуть вони до своїх читачів.

Отже, формування структури видання полягає у створенні кращих умов для сприйняття наукової інформації у зовнішній формі видання. Врахування особливих ознак наукового стилю, стилістичні особливості зображальної мови і читацької приналежності визначає загальну видавничу концепцію оформлення. При складній структурі видання за наявності великої кількості зображальних і текстових елементів розмірна систематизація допомагає організувати матеріали видання так, що однозначні елементи мають рівнозначні рішення. Це сприяє правильній зорово-значеннєвій орієнтації читача у виданні.

Отже, формування структури видання полягає у створенні кращих умов для сприйняття наукової інформації у зовнішній формі видання. Врахування особливих ознак наукового стилю, стилістичні особливості зображальної мови і читачької приналежності визначають загальну видавничу концепцію оформлення. При складній структурі видання за наявності великої кількості зображальних і текстових елементів розмірна систематизація допомагає організувати матеріали видання так, що однозначні елементи мають рівнозначні рішення. Це сприяє правильній зорово-значеннєвій орієнтації читача у виданні.

Значення рисунка, схеми, креслення у тексті визначає розмір зображення, його масштабне відношення до тексту та інших ілюстрацій. Розмір та положення ілюстрацій дозволяють створити ту чи іншу будову, пов'язану не лише зі змістом тексту, але й бажаним характером ритму. Від цього залежить активність переключення уваги читача з тексту на зображення та повернення до тексту.

Кожне видання, друкований твір – цілісна функціональна система, в якій усі елементи виконують визначені завдання в процесі реалізації головного – комунікативного. У свідомому, цілеспрямованому використанні авторами усіх виразних засобів набору закладені резерви активізації форми видання.

Функціональний задум та зміст друкованого твору поєднуються у композиції видання, характер та специфіка змісту диктують оформлювачу комплекс композиційних завдань, які він повинен вирішити художніми засобами, і від цього залежить якість та зручність видання.

Кожне видання прагне до створення власного обличчя, що чітко відповідає його призначенню та змісту. Це найголовніший принцип друкарського мистецтва. Значне місце у формуванні неповторного художнього рішення видання є аналіз та засвоєння практичних досягнень, відбір “золотих крупинок”, застосованих у кращих зразках друкованих видань.

## SUMMARY

*The article is devoted to the complex analysis of all the types of illustrative material (tables, illustrations, photos, maps, schemes), which are used in scientific editions. Besides it is point out that the illustrations play the most important role in scientific literature and together with textual materials are the method of the expression and transference of the edition substance.*

## СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фаворский В. А. Об искусстве, о книге, о гравюре. – М., 1986. – 238 с.
2. Антонова С. Г., Васильев В. И., Жарков И. А., Коланькова О. В., Ленский Б. В., Рябина Н. З., Соловьев В. И. Редакторская подготовка изданий: Учебник / Под ред. С. Г.Антоновой. – М.: Логос, 2004. – 496 с.
3. ДСТУ 3017-95. Видання. Основні види. Терміни та визначення.
4. Шевченко В. Е. Вимоги до оформлення наукових і науково-популярних видань // Вісник: Збірник наукових статей Київського міжнародного університету. Журналістика. Медіалінгвістика. Кінотелемистецтво. – 2003. – Вип. 2. – С. 81-114.
5. Зелінська Н. В. Поетика приголошеного слова (Українська наукова література XIX – початку XX ст.): Монографія. – Львів: Світ, 2003. – 352 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укладач і головний редактор В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2003. – 1428 с.
7. Харроуэр Т. Настольная книга газетного дизайнера / Пер. с англ. – Воронеж: Издательский дом „Комсомольская правда – Воронеж”, 1999. – 206 с.

*Надійшла до редакції 14 березня 2007 р.*